

TEORIES I HIPÒTESIS PER A LA RECONSTRUCCIÓ DE LA BIBLIOTECA DE IAKOBO AMMANNATI PICCOLOMINI

Incipit

«Ad memoriam humanam imbecillitatis
Fragilis est vita nostra,
eamque casus circumstant innumeri
Quod vitemus
praevidere fatis non possumus»
Iakobo ¹

«Quamvis digressu veteris confusus amici,
laudo tamen, vacuis quod sedem figere Cumis
destinet atque unum civem donare Sibyllae...
est gratum litus amoeni secessus...
Quid Romae faciam? mentiri nescio...
motus astrorum ignoro...
Usque adeo nihil est, quod nostra infantia caelum
hausit Aventini...
Quis timet aut timuit gelida Praeneste ruinam
...aut proni Tiburis arce?
Giovenale ²

¹ "A la imbecilitat de les coses humanes...

Quan fràgil és la nostra vida
i innumerables els esdeveniments que l'envolten.
Mentre vivim
no podem preveure el futur".

I. AMMANATI PICCOLOMINI, *Testamentum... ad memoriam humanam imbecilitatis et funebris impensarum contemptum, pie et prudenter lectores instituens a Epistulae et Comentariorum*, ed. de Iacopo Gherardi di Volterra, Mediolani 1506, ff. 335v-337r.

² "Encara que m'entristeixi la partença d'aquest car amic,
alabaré sempre la seva decisió d'anar-se'n a viure a a deserta Cuma,
donant així un veí a la Sibilla...
és una preciosa platja, un retir deliciós...
A. Roma què hi faig? no sé dir mentides..."

Roma a la segona meitat del segle XV

El 24 de febrer de 1468, governant Pau II Barbo i mentre es celebraven a Roma les festes del Carnaval, el «copista» Iakobo acabava la transcripció de les *Sàtires* de Juvenal i Persi, en un manuscrit actualment el Vaticà Llatí 1656 (Vat. Lat. 1656),³ dos dies abans de la detenció dels humanistes que freqüentaven l'Acadèmia de Pomponi Leto.⁴

La identificació de l'escriptura de «Iakobo» amb el notíssim Cardenal de Pavia Iakobo Ammannati Piccolomini,⁵ familiar de Pius II

desconec els moviments dels planetes...

No interessa ja que la nostra infància hagi respirat
els aires de l'Aventí...

Qui tindrà por a les fresques ruïnes de Preneste (Palestrina)
o a les roques escalnadades de Tivoli?...

JUVENAL, *Sàtires*, text établi et traduit par P. de Labriolle et F. Villeneuve, Paris, 1921, p. 24; JUNI JUVENAL, *Sàtires*, text revisat i traducció de Manuel Balasch, I, Barcelona, 1961, p. 70.

³ Cfr. al respecte M. MOLI FRIGOLA, *Iakobo*, a Scrittura, Biblioteche e Stampa a Roma nel Quattrocento. Roma, 1980, pp. 183-203 i taules 9-14. Per el Vat. Llat. 1656 cfr.: B. NOGARA, *Biblioteca Apostolica Vaticana. Códices Manuscripti recensiti 1461-2059*, III, Roma 1912, pp. 133-134.

⁴ A propòsit de la conjura cfr.: I. CARINI, *La "difesa" di Pomponio Leto*, Bergamo 1894; G. LUMBROSO, *Gli accademici nelle catacombe*, "Archivio della Società Romana di Storia Patria", XII (1899), pp. 215-239; *Ibid.*, *Pomponio Leto "Il Moro"*, "Archivio della Società Romana di Storia Patria", XVII (1904), pp. 233-235; V. ZABUGHIN, *Giulio Pomponio Leto*, Roma-Grottaferrata 1909-1912; A. J. DUNSTON, *Pope Paul II and the Humanist*, "The Journal of Religious History", 7 (1973), pp. 287-306.

⁵ Sobre Iakobo Ammannati Piccolomini cfr.: S. PAULI, *Disquisizione istorica della patria e compendio della vita di Giacomo Ammanati Piccolomini, Cardinale di S. Chiesa dette il Papiense vescovo di Luca e di Pavia*, Lucca 1712; B. B[ALDASARONI], *Elogio di J. Ammanati di Pescia*, a "Elogio degli uomini illustri Toscani", II, Lucca 1722, pp. XLV-LI; *Jacobo Ammanati*, veu a "Enciclopedia Española Ilustrada", V, Barcelona, s. a., p. 207; C. EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi, sive Summorum Pontificum S. R. E. Cardinalium Ecclesiarum Antistitum Series ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta e documentis a tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita*, Monasterii 1914, pp.61-62, 180, 212, 223-224, 231, 235-237, 257, 303, 308, 315, 324, 333-334, 348, 350, 360, 368, 373 i 412; G. MOLLAT, *Jacobo Ammannati*, veu a "Dictionnaire d'Histoire et Géographie Ecclesiastique", II, Paris 1914, pp. 1298-1299; G. CALAMARI, *Il confidente di Pio II. Cardinale Jacopo Ammanati Piccolomini 1422-1479*, vols. 2, Prefaci de A. Sorbelli, Roma-Milano 1932; I. DANIELE, *Iacopo Ammanati Piccolomini*, veu a "Enciclopedia Cattolica", I, Città del Vaticano 1948; p. 1.079; E. CARUSI, *Giacomo Ammanati Piccolomini*, veu a "Enciclopedia Italiana", II, Roma 1950, pp. 985-

ens exempta d'ofèrir una biografia detallada d'aquest personatge. És de tots conegut el seu interès per la cultura, que el portà a seguir les passes d'Enea Silvio Piccolomini, a propòsit del qual escriu « me extulit vivens, mortus uxta se habeat ».⁶

La formació

Recordarem solament que va néixer a Pescia el 8 de març de 1422, encara que el seu epitafi resi així: « Lucca ortu, Sena lege fuit mihi patria ».⁷ S'educà liberalment a Ferrara a l'escola del Guarino,⁸ on entrà en contacte amb les llengües clàssiques gràcies a Plutarc, Estrabó, Lucià i Quintilià. Amplià estudis de retòrica i poètica a Florència,⁹ sota la direcció de Leonardo Bruni, Granozzo Manetti i Carlo Marsuppini i fou allí on estudià Plató, Aristòtil, Ciceró, Jeroni, Gregori, Agustí i Joan Crisòstom.

Llicenciat en dret per la universitat de Siena, participà a les reunions dels agustinians del convent de Santo Spirito a Florència^{9 bis} i sembla probable la seva participació a les reunions dels « camaldolensi ». Testimoni de la varietat dels seus interessos, és l'estudi de l'hebreu i els seus contactes amb Stefano Porcari, Poggio Brac-

986; E. PASZTOR, *Iacopo Ammannati*, veu a "Dizionario biografico degli Italiani", II, Roma 1960, pp. 802-803; F. R. HAUSMANN, *Die Benefizien des Kardinals Jacopo Ammannati Piccolomini. Ein Beitrag zur ökonomischen situation des Kardinalats im Quattrocento*, "Römische historische mitteilungen" (1969-70), pp. 27-28.

⁶ *Testamentum*... Cfr. nota 1, f. 337.

⁷ *Testamentum*... Cfr. nota 1, f. 336.

⁸ Cfr. per Guarino da Verona: R. SABBADINI, *Guarino Veronese e il suo epistolario*, Salerno 1885; *Ibid.*, *Vita di Guarino Veronese (1374-1460)*, Genova 1891, Ristampa Torino 1964; *Ibid.*, *La scuola e gli studi di Guarino*, Catania 1896, Rist. Torino 1964; G. VERONENSIS, *Epistolario (latino et graeco)*, a càrrec de R. Sabbadini, Venezia 1915-1916, Rist Torino 1967; R. SABBADINI, *Documenti Guariniani*, "Atti dell'Accademia d'Agricoltura di Verona", serie 4, 18 (1916), pp. 211-286; G. BERTONI, *Guarino da Verona fra letterati e cortegiani a Ferrara*, Ginebra 1921; E. GARIN, *Guarino Veronese e la cultura a Ferrara* a "Ritratti d'umanisti", Firenze 1967, 2, pp. 69-106.

⁹ D. GUTIÉRREZ, *De antiquis Ordinis Eremitarum Sanctum Augustini bibliothecis*, "Analecta Augustiniana", 23 (1954), pp. 164-373; *Id.*, *La biblioteca di Sancto Spirito in Firenze della metà del secolo XV*, "Analecta Augustiniana", 25 (1962), pp. 5-58; A. MAZZA, *L'inventario della "parva libreria" di Sancto Spirito e la biblioteca del Boccaccio*, "Italia medioevale e umanistica", 19 (1966), pp. 1-74.

^{9 bis} Sobre les institucions universitàries florentines cfr.: A. DELLA TORRE, *Storia dell'accademia Platonica di Firenze*, Firenze 1902, pp. 329-334, 341-342.

ciolini, Ambrogio Traversari, Marsilio Ficino, Giovanni Antonio Campano, Angelo Poliziano, Francesco Filelfo, etc. Ensenyà al Gimnasi florentí i el 1450 passà al servei del cardenal *Domenico Capranica* (Roma, 1400-1458), al qual seguí en les diverses missions diplomàtiques.¹⁰ Creat cardenal el 1461 per Pius II, que admirà la seva « dexteritatem ingenii » i el tingué en gran consideració per la seva « spectata vistus ».¹¹

El seu epistolari, és la prova més eloqüent dels seus cordials i intensos contactes amb els màxims exponents de la cultura del moment. Deixem que sigui el seu amic, el glossador del Vat Llat 1656: *Gaspere da Verona* (Verona, 1400-Roma, 1474)¹² qui ens proposi el seu retrat:

¹⁰ Sobre Domenico Capranica cfr.: M. CATALANI, *De vita et scriptis Dominici Capranicae Cardinalis antistitis Firmani commentarium*, Firmi 1793; E. CARUSI, *La legazione del Cardinale Domenico Capranica ad Alfonso di Aragona (Napoli, 29 Luglio-7 Agosto 1453)*, "Archivio della Reale Società Romana di Storia Patria", XXVIII (1905), pp. 473-481; F.A.F., *Il Cardinale Domenico Capranica, profilo biografico*, "Capranicense" (Agosto 1928), pp. 23-38; M. MORPURGO-CASTELNUOVO, *Il Cardinale Domenico Capranica*, "Archivio della Società Romana di Storia Patria", 52 (1929), pp. 1-142; P. SIMONELLI, *La famiglia Capranica nei secoli XV-XVII*, Roma 1973; VESPASIANO DA BIS- TICCI, *Le vite*, ed. a càrrec d'Aule Greco, I, Firenze 1970-1976, p. 162 i A. A. STERNAD, *Domenico Capranica*, Veu a *Dizionario biografico degli Italiani*, XIX, Roma 1976, pp. 147-153.

¹¹ PII SECUNDI Pontifici Maximi, *Commentarii Rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt e R. D. Ioanne Gobellino compositi e R. P. D. a Francesco Bandinio Piccolomineo Archiepiscopo Senensi ex vetusto originali recogniti et sanctis D. N. Gregorio XIII, Romae 1584, Liber Septimus, p. 337b e Liber Secundus, p. 65d.*

¹² Cfr. su Gaspare da Verona: G. RENAZZI, *Storia dell'Università di Roma*, Roma 1803, I, p. 234; R. SABBADINI, *La scuola...* Cit. nota 8; G. ZIPPEL, *Un umanista in villa*, Taranto, 1900; per nozze Rambaldi-Marinelli, pp. 13-16, editat novament a *Storia e cultura del Rinascimento Italiano*, Padova 1979, pp. 280-287 (Medioevo e Umanesimo 33); *Le vite di Paolo II da Gaspare da Verona e di Michele Canensi*, a càrrec de G. Zippel, Città di Castello, 1904, R.I.S.2, vol III, part XVI; E. M. SANDFORD, *G. V. Humanist and Teacher*, "Transactions and Proceeding of the American Philological Association", 84 (1953), pp. 190-209; A. ANDREWS, *The lost Fifth Book of the Pope Paul II by Gaspar of Verona*, "Studies in the Renaissance", XVII (1970) i M. MIGLIO, *Il carteggio tra Gaetano Marini ed Annibale Mariti e l'edizione del primo libro del "De gestis Pauli secundi di Gaspare da Verona"*, "Studi sul Medioevo cristiano offerto a Raffaello Morghen", I (1974), Roma, pp. 519-537; Id., *Note sul manoscritto del primo libro del "De gestis Pauli secundi" di Gaspare da Verona*, a "Storiografia pontificia del Quattrocento", Roma 1975, pp. 155-174; E. LEE, *Sixtus IV and men of letters*, Roma, 1978 (Temi e Testi 26) pp. 52, 55-56, 71, 80, 82, 85-86, 116, 175-176, 223.

« Quid dicam de huius lingua latina?
 Quid de sermonis elegantia?
 Quid de acumine ingenii et de omnes misericordia egenos et aegrotos?
 Quid de largitate victus, cum ab omne avaritia aborreat?
 Lectissimam vitam ducit, gratissimus in amicos veteres
 praesertim in Gasparem Veronensem, cum ambo Calisti Tertii se-
 cretarii fuissent
 et summa bene valentia iuncti ». ¹³

El centre escriptori

L'anàlisi dels *colophon* d'alguns manuscrits, ens porten a la conclusió que la casa de l'Ammannati, no fou solament un centre de reunió de nombrosos intellectuals, com fins ara s'havia cregut. Podem assegurar que molts manuscrits foren transcrits al Palau del Cardenal Papiense, no llunyà de Castell Sant-Angelo i la fortalesa Adriana ¹⁴ « ad Tyberis ripam, modicis aedibus, sed multa hilaritatis gratia et aeri salubritati conspicuis », ¹⁵ tal com l'ha descrita Iacopo Gherardi de Volterra.

En aquest ver i propi centre escriptori treballaren: *Leonardo Calendino* «presbyter indignus et rector Sanctii Vincentii de Prato», ¹⁶ en col·laboració amb el miniaturista *Andrea da Firenze*, *Iacopo Gherardi da Volterra* —notari de la Cambra Apostòlica i abreviador de la Cúria— i *Pietro Demetrio Guazzelli da Lucca*, anomenat «Petreio»

¹³ GASPARE DE VERONA, *De gestis Pauli Secundi*, R.I.S., vol. III... Cit. nota 12, p. 40.

“Què dir del seu llatí?

Què de l'elegància de les seves oracions?

Què del seu agudíssim ingeni i de la misericòrdia vers coneguts i desconeguts?

Què de la seva reconeguda rectitud, llunyana de tota avarícia?

Portava una vida honoratíssima, amic dels meus amics

especialment de Gaspare da Verona, que fou nombrat secretari com ell del papa Calixte III,

arribant a gaudir de la major estima del papa”.

¹⁴ Sobre el Palau Ammannati Cfr. G. MARIOTTI, *L'arco di Parma in Roma e il palazzo del Cardinale Parmense, a proposito di recenti pubblicazioni*, “Archivio Storico per le provincie parmensi”, XXV (1925), p. 289.

¹⁵ *Il diario Romano di Jacopo Gherardi di Volterra (dal XII settembre 1479 al XII Agosto 1484)*, a càrrec de E. Carusi, R.I.S. XXIII, part 4, Città di Castello 1904.

¹⁶ Per a més informació sobre tots aquests “copistes” cfr. M. MOLI, *Iakobo*, citat a nota 3.

—responsable de la Biblioteca Vaticana— tots dos secretaris de l'Ammannati i personatges claus de la Cúria romana. Varen treballar també al centre escriptori l'humanista *Paolo Marsi da Pescia*, anomenat « il Marso », detingut durant la revolta de Bartomeu Platina; *Matteo de Contugiis de Volterra*, fill del senyor Ercolà de Contugiis, definit com a « olim eximi equits et doctoris », el qual després d'una breu estada a Florència, estigué al servei del duc Frederic d'Urbí i posteriorment al de Hercules d'Este a Ferrara i de la família Gonzaga a Mantúia; *Agostino Patrizi Piccolomini*, mestre de cerimònies de la cúria romana, nebot de Pius II i futur bisbe de Pienza; *Thomeo de Piccolomini del Testa*, cubiculari secret i clergue de la Cambra Apostòlica; *Joan Ferré* « Civitatis Barchinonensis presbiter indignus » que treballava a « Castro Sancti Angeli alme urbis » i l'humanista Lilio Tyfernate, escriba habitual del duc Frederic d'Urbino.

*La biblioteca*¹⁷

La identificació de l'escriptura personal del Cardenal Iakobo Ammannati Piccolomini, amb la del copista «Iacobo» ens ha permès de reconstruir la seva biblioteca personal, mitjançant l'anàlisi pa-

¹⁷ Dintre el marc del Seminari "Scrittura, Biblioteche e Stampa a Roma nel Quattrocento" celebrat a la Ciutat del Vaticà els dies 1 i 2 juny 1979 s'estudiaren les biblioteques dels cardenals: Giovanni Bessarione (Concetta Bianca), Ferry de Clugn (Paolo Cherubini), Domenico Capranica (Antonio Luciani), Marco Barbo (Annamaria Torroncelli), Guillaume d'Estouteville (Anna Esposito), Jean Jouffroy (Angela Lanconelli) i Giordano Orsini (Pino Lombardi-Flavia Onofri). El privilegiar l'estudi de les biblioteques dels Prínceps de l'Església, tenia l'objectiu d'aconseguir establir la tipologia dels ambients naturals a aquesta "clase social" tal com suggeria Paolo Cortese al *De Cardinalatu* [Castro Cortesio 1510]. També per analitzar els intercanvis culturals que existien a la cort pontificia, lloc d'encontre de corrents, pensaments i experiències ben diverses, i per observar les relacions entre els mecenes i la ciutat que s'anava transformant social i urbanísticament. I finalment per veure els canvis operats en els grups de poder, a l'adveniment dels diversos pontificats (Cfr. A. QUONDAM, *Un'assenza, un progetto. Per una ricerca sulla storia di Roma tra 1465 e 1527*, "Studi Romani", 2 (1979), pp. 166-175. La diferència entre les dades proporcionades per les biblioteques estudiades en el Seminari, i la de "Iakobo" —que podem considerar d'intel·lectual qualificat— mereixen una especial atenció. Les dades proporcionades per matèries dels manuscrits de les biblioteques estudiades són les següents:

21,17 % Dret, 13,94 % Patrística, 13,16 % Història, 12,61 % Literatura, 10,80 % Filosofia, 9,08 % Teologia, 6,58 % Bíblia, 5,34 % Litúrgia, 5,07 % Ciències, 0,64% no identificats, 0,21 % Formularis i 0,21 % Antiquaria.

Aquestes xifres ens porten a la conclusió que és necessari com afirma F. Iovine

cient de les notes de possessió trobades a diversos manuscrits. Ens ha estat de gran ajut la consulta del fitxer de propietaris de manuscrits de la Biblioteca Apostòlica Vaticana i les indicacions d'Avesani, Bignami Odier i Strnad.¹⁸

Fins al moment present hem identificat 22 volums.¹⁹ Aquests

"Scrittura, Biblioteche e Stampa a Roma nel Quattrocento" a "Studi Romani", 3 a pp.395-398, i a *Critica Storica* (1979), pp. 646-649, l'estudi de les biblioteques dels grans absents com són els cardenals de les grans famílies romanes o els agrupats entorn de les institucions culturals com la Minerva, Sant Agustí, etc. Farem, per tant, en parlar de la biblioteca de l'Ammannati, referiment a les de Juan de Torquemada (Valladolid, 1388-Roma, 1468) i Joan de Margarit i Pau (Girona, 1422-Roma, 1484). Avançarem també notícies relatives a la biblioteca d'Alfons Borja —futur Calixte II (Torre de Canals, 1378-Roma, 1458). Cfr. F. MARTORELL, *Un inventario della biblioteca di Calisto III*, "Miscellanea F. Erhle", Città del Vaticano, 1924 (Studi e Testi 41), pàgines 166-191; J. RIUS SERRA, *Un inventario de joyas de Calixto III*, "Analecta Sacra Tarraconensia", 5 (1929), pp. 305-320; E. JUNYENT, *Biblioteca clásica del Papa Calixto III*, "Revista de Filología Española", 29 (1945) i a A. M.ª ALBAREDA, *Il bibliotecario di Calisto III*, "Miscellanea G. Mercati", IV, Città del Vaticano 1946 (Studi e Testi 124), pp. 178-208. *Ibid*, *Il vescovo di Barcellona Pietro Gausias, bibliotecario della Vaticana Sotto Alessandro VI*, "La Bibliofilia", LX (1958).

¹⁸ R. AVESANI, *La biblioteca di Agostino Patrizi Piccolomini*, "Melanges Eugène Tisserant". VI. Città del Vaticano (Studi e Testi 236), pp. 1-87; *Ibid.*, *Epaeneticorum ad Pium II Pontifici Maximi libri V* a "Enea Silvio Piccolomini". Atti del Convegno per il Quinto Centenario della morte e altri scritti, a càrrec de Domenico Maffei, Siena 1968, pp. 15-18; J. BIGNAMI-ODIER, *Des manuscrits de Prospero Podiani alla Biblioteca Vaticana*, "Studi di Bibliografia e di Storia in onore di Tamaro di Marinis", I, Verona 1964, pp. 130 i A. A. STRAND, *Studia piccolominea*, in *Enea Silvio...*, pp. 295-390.

¹⁹ Que es troben a les Biblioteques següents:

Città del Vaticano, *Biblioteca Apostolica Vaticana* -
 Vat Lat 734, 1656, 1659, 1788, 1930, 3925, 5882, 5994.
 Vat Grec 96.
 Urb Lat 324, 916.
 Urb Grec 69.
 Chigiani H.IV.135, I.VII.251, I.VII.286.
 Città del Vaticano, *Archivio Segreto Vaticano* -
 Armadio XXXIX, tomo 10.
 Florència, *Biblioteca Mediceo-Laurenziana* -
 16 Plut. LXXXIX inf.
 Siena, *Comunale degli Intronati* -
 X.II. 1.
 Venecia, *Marciana* -
 lat. Classe III, 130 (2906).
 Nova York, *Pierpont Morgan Library* -
 95, 799

El manuscrit 75 de la Yale University Library de New Haven Connecticut fou venut a la Lawrence Witten Rare Books Library de Southport Connecticut. Posterior-

ens porten a la conclusió que la biblioteca de «Iakobo» es formà de manera lenta i pacient, a l'ombra de les grans biblioteques de les famílies Capranica²⁰ i Piccolomini,²¹ amb les quals el lligaven deures de treball i d'amistat.

No sembla, per tant, absurd, si hom pren en consideració els títols dels manuscrits, senyalar que l'Ammannati tenia uns precisos i concrets interessos per la cultura. No obstant ens semblen necessàries ulteriors verificacions. Els 22 manuscrits són en gran majoria miscel·lànies i contenen les obres de 138 autors.

El 60,12% està constituït d'obres literàries. D'aquestes el 31,15% correspon a autors humanistes.²² Trobem entre aquests: *Antonio de Loschi* —secretari apostòlic—, *Pietro Apollonio Collazio*, *Enea Sil-*

ment aquesta biblioteca el vengué a la societat de subhastes Sotheby's de Londres. Des d'aquell moment desgraciadament se n'ha perdut el rastre. Esperem poder consultar els manuscrits americans, quan es celebri un seminari l'any 1980 als Estats Units, sobre el "Quattrocento Romano".

²⁰ Cfr. sobre la biblioteca Capranica: A. V. ANTONOVICS, *The library of Cardinale Domenico Capranica*, a "Cultural aspects of the Italian Renaissance, ed. per C. H. Clough, Manchester 1976, pp. 141-159, i A. LUCIANI, *Minoranze significative nella biblioteca del cardinale Domenico Capranica*, a "Scrittura... Cit. nota 3, pp. 170-182.

²¹ AVESANI, *La biblioteca di Agostino...* Cit. nota 18, pp. 79-81.

²² Proporcionem les dades relatives als humanistes que aparegueren a les biblioteques dels altres cardenals, per destacar l'excepcionalitat de les posseïdes per "Iakobo". Les dades són les següents:

D. Capranica. — F. Barbaro, G. Boccaccio (2), L. Bruni (7), G. Corradi, D. Alighieri (4), B. Fatis, L. Giustiniani, F. Petrarca (7), P. Siconis, L. Tyferrate, V. M. Veggio, A. de Loschi, F. Griffolini, i P. Barcciolini.

G. Orsini. G. Boccaccio, L. Bruni (3), D. Alighieri (3), F. Petrarca (9), G. Villani, Z. Veronensis, P. Leto (2), P. Bracciolini, F. Filelfo, B. Bembo (3) i el Panormita.

G. d'Estouteville. — G. Bessarione, B. Fatis, A. Traversari, G. Tortelli i Galdi Genova. *G. Bessarione.* — G. Bessarione (7), L. Bruni (2), E. S. Piccolomini, G. Trapezuntio, M. Sozzini i B. Rimbertino.

F. de Clugny. — G. Bessarione.

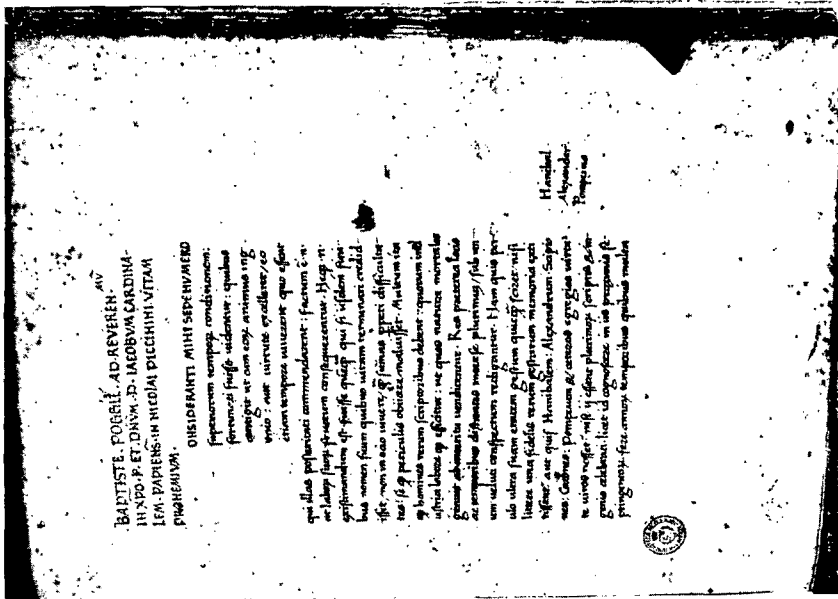
J. Jouffroy. — G. Veronese, A. Traversari, G. Trapezuntio (2), G. Aurispa, P. C. Decembrio, F. Griffolini, N. Palmieri, L. Valla, L. Bruni, P. Bracciolini i N. Perotti.

J. de Torquemada. — L. Bruni (4), G. Manetti, S. Porcari, G. Bessarione, R. di Castiglione, A. Maffei di Verona, G. de Carrione, B. de Montemagno, R. Sánchez de Arevalo, L. Chien, F. Petrarca, F. Griffolini, D. de Dominicis, L. Quirino i P. Baroccio.

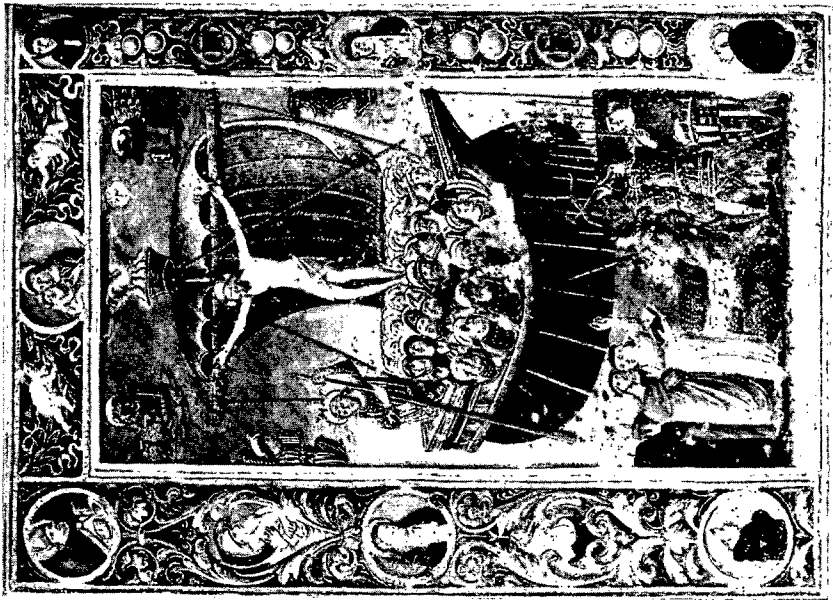
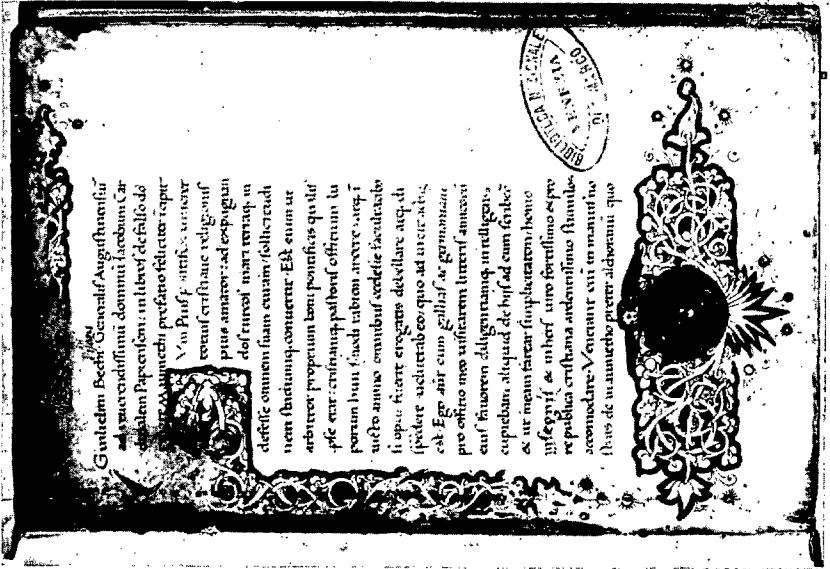
J. Margarit. — D. Alighiera i altres venuts a Barcelona. A la biblioteca d'*Alfons Borja* apareix un llibre en vulgar italià i textos del Panormita, G. Manetti, L. Valla, el Vespucci, D. de Dominicis, L. Bruni i G. Tyferrate, apart de diversos anònims.

2. — Missal i Calendari litúrgic de Iakobo Ammannati Piccolomini, copiat a l'escriptori del Castel Sant Angelo per Joan Ferré, clergue de Barcelona i miniat a Roma el 1464. (Sienna, Biblioteca Comunale dell'Accademia degli Intronati, Ms. X.II.1, fol. 7r.)

1. — *Baptista Poggio, Vitam in Nicolai Piccolini* (conté el mateix manuscrit Giovanni Bocaccio, novella di Titus Quintus Ege-sip), dedicat a Iakobo Ammannati Piccolomini (Florència, Biblioteca Medicea Laurenziana, Ms. LXXXIX, inf. 16, fol. 3r.)

2. — *Breviari de Iakobo Ammannati Piccolomini* (Nova York, Pierpont Morgan Library, Ms. 799, fol. 234v).

1. — *Guglielmo Becchi, De falso dogmate Maumethi*, dedicat a Iakobo Ammannati Piccolomini. (Venecia, Biblioteca Marciana, Ms. I. of Class. III 120 (—2002) fol. 1r)

vio *Piccolomini* —futur Pius II— (1458-1464), *Tommaso da Rieti* o Tommaso Morroni da Rieti —(Rieti, 1408-Alessandria, 1476) abreviador de la Cúria, poeta i literat de l'Umbria, amic de Poggio Bracciolini—; *Francesco de Fiano* (? , 1444-Cosenza, 1489) canonge de Sutri, amic de Petrarca i autor de nombroses poesies, epístoles i epigrames—, *Giovanni de Segellaris de Parma*, *Marco di Canitolo*, jurista de la Universitat de Bolònia, *Pietro de Ramponibus*, orador de la ciutat de Bolònia, etc. entre els autors d'oracions fúnebres, elegies, etc. Significativament hi trobem també a *Giovanni Boccaccio*, *Francesco Petrarca*, *Giacomo da Rieti* i *Enea Silvio Piccolomini* entre els poetes, a part de nombroses composicions anònimes.

Cal destacar el gran nombre d'obres de literatura religiosa, obres edificants i hagiografies, entre les quals trobem les de *Niccolò Bartholomei di Lucca* o Nicolaus Lucani —humanista amic de Petrarca, clergue de la Cambra Apostòlica i futur bisbe de la Cúria Romana. També les obres de biografia de *Giovanni Battista Bracciolini*, fill de Poggio i abreviador de la Cúria, d'història de *Dionisio di Burgo di Santo Sepulcro*; traduccions de *Leonardo Bruni*; escrits de teologia de *Guglielmo Becchi* (Pisa, ?-1491), general de l'Orde d'Agustins Eremites i bisbe de Fiesole; comentaris teològics de *Jacobo Filippo di Bergamo* o *Giacomo Filippo Foresti* (1434-1506), *Francesco de Santa Sofia*, *Giovanni* de l'orde dels Agustins Eremites, etc. Finalment trobem obres d'argument filosòfic de *Iacobo Ammannati Piccolomini*.

El 5'79% d'aquesta secció literària està format per textos en vulgar italià, llengua que «Iakobo» llegia i escrivia perfectament. Trobem la *Quadriga Spirituale* de *Nicolò da Osimo*, diversos sonets de *Francesco Petrarca*, composicions anònimes i textos de literatura popular antiturca.

Sector fonamental de la biblioteca és la dedicada als autors clàssics.²³ Un 10,18 % correspon a les obres dels grecs, entre els quals

²³ Cfr. nota 22. Trobem a les biblioteques dels cardenals esmentats els autors clàssics següents:

D. Capranica. — Cèsar, Ovidi, Cassiodor, Aristòtil, Sèneca, Vegeci, Apuleu, Ciceró (7), Valeri Màxim (2), Quintilià, Tit Livi, Suetoni, Virgili, Servi, Plaute, Juvenal, Persi, Q. Curci Rufo, Diògenes Laerci, Aulus Gèlli, Lucà, Horaci, i les traduccions de Demòstenes, Plutarc, Tolomeu i Euclides.

G. Orsini. — Flavi Josep, Ciceró (P17), Persi, Catul, Aristòtil (3), Arquímedes, Cels, Dictis de Creta, Macrobi, Pomponi Merla, Lactanci, Apuleu (2), Asclepiades de

trobem les obres d'oratória de *Filostrat Teofrast* (traduït al llatí) i *Polemó*; les d'història de *Hesichi de Milet* amb el *De Viris illustribus*; *Diògenes Laerci* amb el *De Viris Illustribus* i el de *Vitis Philosphorum*; *Heròdot* amb la *Vita Homero* i *Joan d'Antioquia*, *Agaties* i *Elià*. Trobem també textos filosòfics de *Heràclides del Pont* amb el *De rebus publicis* i el *De rebus miralibus*, i mèdics amb *Galè* i el *De usu membrorum*.

Un 8,6% correspon als clàssics llatins, entre els quals trobem els poetes *Juvenal* i *Persi*; el gramàtic *Macrobi* i els historiadors *Valeri Màxim* i *Ammià Marcellí*.

Un 8'6 % correspon a textos històrics que demostren la influència de l'escola de Lorenzo Valla. Demuestra una preferència entre aquestes obres per les hagiografies i cròniques del regnat d'Alfons el Magnànim i el pontificat de Pius II.

La secció teològica (4'34 %) comprèn des de la *Summa* de Sant Tomàs, a diversos comentaris a la mateixa d'autors cars a «Iakobo». La secció Litúrgia comprèn (3,6 %) dos Missals, un Calendari Litúrgic i un Breviari. La Patrística (2,77 %) està present amb diversos textos, entre els quals destaquem els del bisbe «Valeri», mentre la ciència geomètrica està representada amb un 0,72 % i la bíblica amb un percentatge anàleg.

Aquests 22 manuscrits representen sols una mostra de la bi-

Samos, Plató (2), Cassiodor, Palladi, Plini, Plutarc, Procle, Solí, Terenci, Vitruvi, Estaci, Virgili (5) i Servi, Ovidi (2), Varró, Tit Livi, Marcial, Juvenal, Diògenes Laerci, Dió Crisòstom, Euclides, Galè, Horaci, Porfiri i Simplicí.

G. *d'Estoureville*. — Estrabó, Plató, Tit Livi (3), Lactanci, Sèneca.

G. *Bessarione*. — Tit Livi (4), Ciceró (4), Cleòmenes (2), Varró, Cató, Florus, Frontí, Columella, Ammià Marcellí, Plató, Calcidi, Apuleu, Valeri Màxim, Lactanci, Sèneca i Boeci.

J. *Jouffroy*. — Virgili, Aristòtil (3), Plutarc (2), Plató (2), Quintilià (2), Eurípides, Tucídides, Suetoni, Sallusti, E. Donat, Prisció (2), Servi (2), Apuleu, Ovidi, Plaute, Xenofont, Hipòcrates i Tolomeu.

J. *de Torquemada*. — Sèneca, Cèsar, Ciceró, Boeci i la traducció de Periarmanies.

J. *Margarit*. — Aulus Gèlli, Cèsar, Estrabó, Horaci, Sèneca, Lucà, Heròdot, Marcial, Pau Orisi, Lactanci, Sexte, Tolomeu, Corneli Nepos, Aviè, Sallusti, Licofront, Megastenes, Escilax de Carianda, Artemidor d'Efes, Flavi Josep, Tucídides, Diòdor de Sicília, Sili Itàlic, Solí i Polistor, etc.

A. *Borja*. — Aristòtil, Lactanci, Ciceró, Florus, Homer (7), Aristòfanes (6), Hesíode (4), Sòfocles (4), Opià (3), Teòcrit, Píndar, Eurípides, Protó (2), Plató, Blemmides, Damasci, Libani, Nicandre, Sinesi, Profí, Esquil, Donat, Cató i divuit altres textos gramaticals clàssics d'autor desconegut.

biblioteca personal de l'Ammannati, i que esperem poder arribar a reconstruir en un futur no molt llunyà.

Gràcies a la lectura atenta del manuscrit Vat Llat 3925,²⁴ en el qual l'enigmàtic «Iakobo» copia amb molt de rigor, fragments de diversos clàssics i pares de l'Església sabem que coneixia a la perfecció: el *De viris illustribus* de *Suetoni*; el *Bellum Catilinae* i el *Bellum Iugurthinum* de *Sallusti*; el *De oratore*, *De republica*, *De divinatione*, *De natura deorum*, les *Tusculanae disputationes*, el *De officiis* i el *De finibus bonorum et malorum* de *Ciceró*; el *De Gestis Alexandri Magni Macedonis* de *Q. Curci Rufo*; les *Vitae Parallelae* de *Plutarc*; les *Sententiae* de *L. A. Seneca*; el *De lingua latina* i el *De Agricultura* (I llibre de les *Rerum Rusticarum*) de *Varró*; les *Historiae* de *Tit Livi*; la *Ciropedia* de *Xenofont*; el *De situ orbis* d'*Estرابó* (traducció de Guarino de Verona), les *Antiquitates Romanorum* de *Dionisi d'Halicarnàs*; la *Iliada* d'*Homer*; el *Liber divisionum* de *Boeci*; el *Timeo* de *Plató*; el *De verborum significationum* de *Pau Diaca*; la *Bibliothecae historicae* de *Diodor de Sicília*; les *Commoediae* de *Terenci*. També les obres dels humanistes Francesco Barbaro amb les *Epistole* i Leonardo Bruni amb les *Commentaria rerum suo tempore gestarum*.

D'aquests autors l'Ammannati en posseïa sens dubte algun exemplar. Altres els havia estudiat a les biblioteques dels seus amics i mecenes: els Capranica, els Piccolomini i els Acciaiuoli. I fou precisament Donato d'Acciaiuoli, qui li comprava a les llibreries i als convents de Florència les obres de Sant Tomàs perquè: «quod aetas jam refrigescens oratorum et Poetarum flammis non capitur».²⁵

Per la nostra desgràcia gran part d'aquesta «curiosa biblioteca» va dispersar-se a la seva mort. Alguns textos foren adquirits pel duc Frederic D'Urbino, Prospero Podiani, Giulio di Valle, el cardenal Alberto Bologneti i el papa Pau V Ghislieri (1605-1621). Altres anaren a les biblioteques conventuals de Sant'Elia, dels dominics Gesuati de Venècia i dels dominics de Santa Maria sopra Minerva de Roma. Posteriorment alguns d'aquests manuscrits foren donats a les Biblioteques: Apostòlica Vaticana, Marciana de Venècia, Comu-

²⁴ Cfr. *Inventarium Manuscriptorum Latinorum Bibliothecae Vaticanae* (Sala Barberini n. 35) V, f. 35: *Cardinalis Papiensi, Exempla Collecta ex variis auctoribus sub his titulis disposita et manu propria scripta*.

²⁵ CALAMARI, *Il confidente...* Cit nota 5, I, p. 37.

nale degli Intronati de Siena y Mediceo Laurenciana de Florencia. Altres en canvi foren comprats per les biblioteques: Pierpont Morgan Library de Nova York, Yale University Library de New Haven Connecticut, Lawrence Witten Rare Books Library de Southport Connecticut i de la Aldhenham Library de Londres.

Explicit

Iakobo Ammannati Piccolomini morí a San Lorenzo alle Grotte (Bolsena), el 10 de setembre de 1479, degut a què li foren subministrats «remeis equivocats». Fou enterrat al claustre del convent de Sant Agustí —seu actual della Avocatura Generale dello Stato i no a la Basílica de Sant Pere del Vaticà, al costat de Pius II com era el seu desig.

Deixà un testament deliciós, vertadera fita de la literatura de l'« art del bon morir » i potser no fou elegit papa durant el còncil de 1471 perquè els cardenals tenien massa presents unes frases d'Enea Silvio Piccolomini:

« Quae sunt in eo litterae?
poetanne loco Petri ponemus?
Et gentilibus institutis regemus ecclesiam? ».²⁶

MONTSERRAT MOLI I FRIGOLA

Universitat de Nàpols

²⁶ “Com és la seva cultura?
volem col·locar un poeta a la Càtedra de Sant Pere?
volem governar l'església segons les institucions paganes?”.

PIO II, *Commentarii Rerum memorabilium. Il libro dei ricordi, a Prosatori latini del Quattrocento. V. Lorenzo Valla, Leon Battista Alberti, Pio II, a càrrec de E. Garin, Torino 1977, p. 667.*